

Natalya Skakun*, Vera Terekhina** and Elena Tsvek***

The main stages of the history of research of the western area of the Trypillian culture¹

ABSTRACT

Skakun N., Terekhina V. and Tsvek E. 2014. The main stages of the history of research of the western area of the Trypillian culture. *Analecta Archaeologica Ressoventia* 9, 267–298

The history of archaeological research on the Trypillian sites in the western regions of Ukraine can be subdivided into four stages, each of which is marked by certain achievements. The first explorations resulted in the discovery of new archaeological objects, which gave rise to the discussion about the interpretation of constructions and functions of the settlements. The questions related to chronology, periodization, and excavation methodology were discussed as well. However, this activity was irregular and spontaneous, and the materials of many sites were scattered over different museums of Europe. The later stages of research gave very important data about the material and sacral components of the Trypillian culture, as well as its development, ways of adaptation to natural conditions, relative chronology of the sites, and their distribution. In the last years, the systematic excavations conducted at the reference site of Bodaki shed an important light on the economic basics of Trypillia. They also gave new materials for reconstructing the connections between the north-western and central areas of the culture, and its connections with the coeval farming-herding cultures of Europe.

Keywords: Trypillian culture, Western Ukraine, the history of research

Received: 04.07.2014; Revised: 25.08.2014; Accepted: 18.12.2014

In the majority of monographs devoted to the study of the Trypillian culture, the history of research is discussed in more or less detailed way. So far, however, for various reasons, these notions are still poorly developed with regard to the western areas (Videyko 2004b).

Prior to joining the USSR in 1939, the Western Ukrainian cities of Ternopil, Lviv, Chernivtsi (together with the Polish city of Cracow) were part of the Austro-Hungarian Empire, and after its collapse in 1918, of the Republic of Poland, when the region was called Eastern Galicia. Other Ukrainian cities of Volhyn and Podolia were part of the Russian Empire.

---

* Institute for the History of Material Culture, Russian Academy of Sciences, Dvortsovaya emb. 18, 191186 Sankt Petersburg, Russia; skakunnatalia@yandex.ru

** Institute for the History of Material Culture, Russian Academy of Sciences, Dvortsovaya emb. 18, 191186 Sankt-Petersburg, Russia; terehinavera@mail.ru

*** Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Geroie Stalingrada Avenue 12, 04210 Kiev, Ukraine; tsvek@inbox.ru

¹ This work was supported by RFBR, project № 13–06–90402.

The boundary between the empires ran from the Dniester to the west of Kamianets-Podilskyi, along the Zbruch River to headwaters of the Horyn River, and further south from Lutsk along the Bug River.

These circumstances led to situation that the archaeological research in Eastern Galicia in the period between the 19th– and first half of the 20th century was conducted by scholars belonging to different scientific communities, collections of findings were dispersed among museums in different countries, and publications describing them were not always available to colleagues (Bulyk 2012). This is why there is an urgent need to reappraise the contribution of all scientists that have studied the Trypillian culture of the western regions of Ukraine (Videyko 2004b).

The nature and extent of field investigations, as well as formulation and solution of problems related to the historical and cultural monuments of the Trypillian culture in the investigated area (see Fig. 1, 2), make it possible to distinguish four stages of research: stage I: the 70s of the 19th century – 1914; stage II: 1918–1940.; stage III: 1947 – 80s; stage IV: end of the 80s of 20th century – beginning of 21st century.

Stage I: 1870–1914

Archaeological discoveries in Eastern Galicia in 1860–1870s increased the scientific interest in the study of the historical past of this territory (Bulyk 2007, 13). First evidence of an ancient culture was uncovered by A. Schneider (1825–1880) from painted ware. In 1876 he published a unique archaeological map of Galicia in the form of 10 tables that described a large number of settlements, forts, fortifications, burial grounds, burial mounds and other monuments. He also made an archaeological dictionary, which, in addition to materials from Galicia, included finds from other regions (Krushelnitsky 1998, 84–85). These publications were especially valuable as they included a detailed description and topography of archaeological sites, many of which are already completely destroyed.

In 1878 A. Schneider found several fragments of painted vessels and Trypillian figurines in the area named Oboz (“Camp”) near the village of Koshilivtsy (Ternopil Oblast of Ukraine). He dated the pottery to Roman times and considered the figurines to be an image of goddess Flora (Janusz 1919, 106). In 1906 L. and T. Bernstein carried

a number of small excavations and discovered many pieces of baked clay, painted ware, bone and flint tools and figurines (Hadaczek 1914b, 5). A professor from Chernivtsi, R. Kindle, who had explored another site with the findings of painted pottery (Shipintsy), also conducted small excavations in Koshilovtsy and revealed its exceptionally high scientific value (Kaindl 1908; Janusz 1919, 106–107). His research showed its similarity to settlements such as Shipintsy, Horodnytsia, Bilche Zlote (see Fig. 1). Later, W. Przybysławski got interested in the results of the excavations: he critically reviewed the works of R. Kindle and decided, in view of the importance of the site, to carry excavations on a greater area. However, Przybysławski's death prevented this from happening. After several years, in 1908–1912, prof. K. Hadaczek (1873–1914) carried out systematic excavations at the settlement. He employed a completely innovative technique of archaeological excavation: he divided the area of the site into squares with side length 2 m. Each square was carefully investigated, the excavations were carried according to reference levels to a depth of 1–2 m (down to the virgin soil). Within the area of 20–25 × 68 m, 18 chambers were discovered. K. Hadaczek interpreted them as pottery kilns or ovens for baking bread (Janusz 1919, 107; Lyashko, Sokhatsky 2004). According to him, Koshilovtsy was a “pottery village” whose population was engaged in “a wide scope of pottery clay making and manufacture of spindle whorls and figurines” (Hadaczek 1914a, 4).

Moreover, it was Hadaczek (Hadaczek 1914b) who described for the first time the results of field studies and discussed analogies with painted pottery of Neolithic cultures of Thessaly and other areas of the Mediterranean. However, his conclusions have been criticized. B. L. Bogaevsky wrote: “It is hardly possible to agree with the majority of the Hadaczek's arguments. First of all, a small area of the excavations, especially in connection with the discovery of baked clay within the larger open area and the absence of any traces whatsoever of the boundaries that would define the limits of the excavated area as an independent whole, do not provide a basis for the assertion that Koshilovtsy were only potters' village and did not represent a conventional settlement of the Trypillian culture. Pottery kilns that were discovered do not allow for confirming or disproving such claims” (Bogaevsky 1937, 238).

Fig. 1. Schematic map of the monuments of the Trypillian culture that were discovered and partially studied in the late XIX – early XX centuries in Western Ukraine (by Childe 1923): 1 – Koropets; 2 – Buchach; 3 – Trembovlya (since 1944 Terebovlya); 4 – Kopychintsy; 5 – Vasilkovtsy; 6 – Vygnanka; 7 – Bilche-Zlote; 8 – Koshilovtsy; 9 – Nezvisko; 10 – Gorodnitsa; 11 – Shipintsy; 12 – Ezupol

Рис. 1. Схематична карта зabyтків культури трипольської odkrytych i częściowo przebadanych pod koniec XIX – na początku XX wieku na terenie Zachodniej Ukrainy (według Childe 1923): 1 – Koropets; 2 – Buchach; 3 – Trembovlya (since 1944 Terebovlya); 4 – Kopychintsy; 5 – Vasilkovtsy; 6 – Vygnanka; 7 – Bilche-Zlote; 8 – Koshilovtsy; 9 – Nezvisko; 10 – Gorodnitsa; 11 – Shipintsy; 12 – Ezupol

In 1877 I. Kopernicki (1825–1891) and W. Przybysławski started research in Horodnytsia (Kopernicki 1878; 1884; Przybysławski 1879). In 1878–1879 and then later in 1883 they carried out excavations at the settlement, which is known in the literature as Horodnytsia – II (Fig. 1) (Videyko 2004a). In 1895 local farmers found one of the greatest treasures of copper products of the Tripillian culture there. According to W. Przybysławski, the treasure consisted of a copper axe-hammer, a blade of a small dagger, bracelet, diadem, ring, two earrings and 39 beads (Sulimirski 1961, 91–92).

Polish archaeologist A. Kirkor (1818–1886) contributed to the study of Western Ukraine – he was one of the first researchers who conducted a survey and excavations of the settlements of the Painted Ware culture (Janusz 1919, 91–95). A. Kirkor connected the origins of this culture with Etruscan influences, however he changed his views

later and derived its origins from the Stone Age of Ancient Greece (Sokhatsky 2004, 222).

Between 1876 and 1878 A. Kirkor researched a very famous site – the cave Verteba in Bilche-Zlote in Podolia (Ternopil Oblast) (Janusz 1919, 78–80). His research was continued in 1890 by G. Ossowski (1835–1897) and L. Sapieha (1856–1893). They studied a 312 m long section of the corridor, and a year later the next section which was 526 m long, but they still had not reached the end. During the excavations traces of a large fire place, tools made of stone and antler, whole vessels with painted ornaments and copper products were found.

In the course of these works, G. Ossowski made a map of the cave Verteba; it was published with the assistance of L. Sapieha along with the map of the surroundings of Bilche-Zlote (Sokhatsky 1992, 6). It should be noted that the map of Verteba was one of the first professional cave surveys in the modern Ukraine.

In the years 1898–1904 and in 1907 the archaeological excavations in the cave were conducted by prof. W. Demetrykiewicz (1859–1937). A masterpiece of the Tripillian culture was found in that period, namely a bone plate in the form of a bull's head with a female image engraved on it. This small plate has appeared in many publications and has become a symbol of the Trypillian culture. In the following years the cave was investigated by Y. Pasternak, J. Czekanowski, V. Hrebenyak (1914), O. Kandyba (1928), I. K. Sveshnikov (1956) and M. P. Sokhatsky (1996–2003, 2011). Cave Verteba is of greatest scientific importance in Podolia and was called “the Pompeii of the Dnister” (Janusz 1919, 78; Sokhatsky 1992, 6).

In 1884 the remains of the Trypillian dwellings were discovered in a park in Bilche-Zlote, at that time believed to be traces of graves. In 1889 prof. E. Pawłowicz (with the assistance of the owner of the estate L. Sapieha) conducted excavations there and found a large number of painted ware and a binocular vessel (Ossowski 1891, 53).

Between 1889 and 1891 the research was continued by G. Ossowski, who excavated accumulations of cob, including fragments of painted ware. He believed that these accumulations were a burial place – a kind of ancient graves built of brick. He made a reconstruction drawing of such construction (Ossowski 1891, fig. 17–19; 1892, fig. 1–6). F. Volkov (1847–1918) noted that at that time G. Ossowski was the only author who submitted the drawings of the “cross-section of structures

similar to Trypillian in our areas” and who wrote that “the question of allocation of Trypillian and other constructions of the same type still remains an open question, and can only be clarified by future excavations” (Volkov 1900, 137). F. Volkov considered these remains to be “similar to semi-subterranean structures of contemporary Balkan peoples and our Ukrainian hut with small windows in the side and rear wall” (Chykalenko 2012, 25). Although he agreed with V. Khvoika’s general idea that the Trypillian sites were “houses of the dead”, he believed that these “ploshchadka’s” (platforms) could be used as dwellings, pottery workshops and as places for keeping urns with the ashes of the deceased (Chernyak 2006, 66). Unlike G. Ossowski, V. Khvoika and E. Stern, B. Demetrikevich proposed to interpret ploshchadka’s as the remains of dwellings (Lyashko, 2004; Chernyakov 2006, 64–70; Kuzmischev 2012, 140).

The question of the origin of the Painted Ware culture remained unresolved. F. Volkov rejected E. Stern’s idea that this culture came to Balkans from Ukraine through Thessaly, “the artefacts of almost identical culture in Central Asia (Ashgabat, Merv, etc.), in the south of Mesopotamia (Susa), in Asia Minor (Hissarlik), on the islands of the Aegean Sea, and finally in Greece and southern Italy, show that they were brought to Ukraine not from the south, but more likely from the east, and spread not along the rivers, but directly from the east to south-west” (Volkov 1914, 177).

In 1893 J. Szombathy (1853–1943) and R. Kindle (1886–1930) began to excavate the “Bukovina Troy” – settlement with painted ware, located in the village Shipintsy near the town of Chernivtsi. G. Childe continued the research in the 20s of the twentieth century (Childe 1923). Unfortunately, the extracted material was dispersed in many scientific institutions in Vienna, Berlin, Bucharest, Prague, Krakow, Lviv and Chernivtsi.

It should be emphasised that the results of studies depended on the method of excavation. One of the first guidelines on the excavations of the objects of the Trypillian culture were given by F. Volkov in his paper *On Neolithic pottery the pre-Mycenaean era* (Volkov 1900, 138–141). Its author noted that “our excavations have no less scientific importance than the largest ones in Western European, and if they still have not been acknowledged in academia, it is only because they are poorly described and published” (Volkov 1900, 141).

In summary, during the first phase of archaeological research of the western area of the Trypillian culture the sites of painted ware were discovered and partially explored (see Fig. 1). The culture was defined and set in the context of other European cultures (“pre-Mycenaean”) and the first attempts at stratigraphic as well as chronological analyses were made. A scholarly debate on the interpretation of large clusters of fired clay was initiated and the first monograph discussing the finds of Painted Ware culture in Eastern Galicia was published.

Stage II: 1918–1940

In the 1920s Professor L. Kozłowski (1892–1944) excavated large Trypillian settlements in Buchach on Mount Fedor (Ternopil Oblast) and Nezvisko (Ivano-Frankivsk Oblast). Unfortunately, due to the imperfections of excavation methods it is impossible to analyse the complex stratigraphy of these multilayered features (Kozłowski 1930, 32–52). L. Kozłowski interpreted *ploshchadkas* discovered in Nezvisko as the remains of dwellings that burnt down with the deceased-inside them (Kozłowski 1930, 30–31). One of the reconstructions of the Trypillian houses suggested that they were constructed on stilts (Kozłowski 1930, 22).

In 1923 L. Kozłowski with G. Childe conducted excavations at the settlement of Koshilovtsy (Oboz). G. Childe also visited other Trypillian sites such as Shipintsy, Bilche-Zlote and cave Verteaba. He studied Trypillian materials in Warsaw, Kraków, Lviv, and Vienna. On the basis of these materials, he identified three groups of settlements: Eastern (the Dnieper Side, Podolia), Central (Galicia, Bessarabia, Romania) and Western (Koshilivtsy) (Childe 1923). Childe considered the Trypillian culture to be one of the branches of the so-called “Danube culture”, which emerged as a result of migration from the Aegean Sea to Central and South-Eastern Europe (Childe 1952, 206).

At the same time, O. Kandyba (1907–1944) made a significant contribution to the study of the Trypillian culture. Being still a student, in 1928–1929 he conducted research and excavations at a number of sites of the Trypillian culture: Vygnanka, Horodnytsia on the Dniester, Buchach, Zalischyky, Kasperivtsi, Koshilivtsy (Oboz), Lanovcy, Novoselka-Kostyukova (Kandyba 2007b; Pasternak 1933). In the settlement near the village of Lanovcy Kandyba he excavated remains

of constructions that he clearly interpreted not as a ritual or funerary complex, but as the remains of a burnt house (Kandyba 2007b, 336–339). In 1928 Kandyba continued his research in Vertebea in Bilche-Zlote and was able to analyse its complex stratigraphy (Kandyba 2007b, 340–343).

In 1930 O. Kandyba wrote in his doctoral dissertation entitled *The Galician Neolithic painted ware* that the Painted Ware cultures were one of the most significant aspects of the European Neolithic and outposts of a powerful civilization in the Middle East (Kandyba 2007a). In 1937 he published a monograph on the Trypillian settlement in Shipintsy in Bukovina (Kandyba 1937; Kandyba 2004; Kandyba 2007c). Kandyba was the first who proposed to consider the Ukrainian group of finds of ‘Painted Ware’ as related to those of Moldavia and Transylvania (Kandyba 2007a, 104; 2007c, 114). This assumption was proved in the works of modern scholars who treat Cucuteni, Ariuşd and Trypillia as one cultural-historical community. It was O. Kandyba’s great merit to develop the periodization of Trypillian finds in the surroundings of the Dniester and Prut rivers (Kandyba 2007c, 114–120). Unlike L. Kozłowski’s general periodization (Kozłowski 1924, 109–152, 1939, 27–37), the periodization made by Kandyba has not lost its significance (Majewski 1947; Passek 1949; 1961 Chernysh 1982; Vinogradov 1983).

In 1938 the Polish archaeologist A. Cynkałowski (1898–1983) made an important discovery of a Trypillian settlement at village of Bodaki in the north of Ternopil Oblast. Excavations started in 1939, but further work was interrupted by the war. I. I. Cheremys, a member of the expedition, noted that A. Cynkałowski made 10 test-trenches of size 1 × 1 m (Zakharuk 1953, 4). The main results of his excavations were published in 1961 (Cynkałowski 1961), but unfortunately the paper was very brief and the photographs did not convey all the details of the excellent discoveries that had been made in Bodaki (Cynkałowski 1969, tables II–V).

In 1940 M. L. Makarevich (1901–1988) visited Bodaki, but due to the outbreak of war a research report has not been delivered to the archive. From the report presented at the Fourth Conference of the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR it is known that in the settlement dwellings with pottery were discovered. This implies that the Painted Ware culture spread

much more towards the north than it was previously assumed (Passek 1946, 164).

Thus, the main achievements of the second phase are: assembling the data (see Fig. 2), locating of regional culture groups, revealing the

Fig. 2. Schematic map of the major monuments of the Trypillian culture studied at the beginning of the XXI century in Western Ukraine: 1 – Bilche-Zlote; 2 – Bilshivtsy; 3 – Bodaki; 4 – Buchach; 5 – Vasilkovtsy; 6 – Vinniki; 7 – Vygnanka; 8 – Glybochek; 9 – Golyshhev; 10 – Gorodnitsa nad Dnestrom; 11 – Gorodnitsa-II; 12 – Zaleschiki; 13 – Zbruchanskoye; 14 – Kasperivtsi; 15 – Koshilovtsy; 16 – Lanovcy; 17 – Listvin; 18 – Lozy; 19 – Markovtsty-I; 20 – Nezvisko; 21 – Odai-II; 22 – Ostrog-Zeman; 23 – Polivaniv Yar; 24 – Horiv; 25 – Shipintsy

Рис. 2. Схематична карта głównych zabytków kultury trypolskiej badanych na początku XXI wieku na terenie Zachodniej Ukrainy: 1 – Bilche-Zlote; 2 – Bilshivtsy; 3 – Bodaki; 4 – Buchach; 5 – Vasilkovtsy; 6 – Vinniki; 7 – Vygnanka; 8 – Glybochek; 9 – Golyshhev; 10 – Gorodnitsa nad Dnestrom; 11 – Gorodnitsa-II; 12 – Zaleschiki; 13 – Zbruchanskoye; 14 – Kasperivtsi; 15 – Koshilovtsy; 16 – Lanovcy; 17 – Listvin; 18 – Lozy; 19 – Markovtsty-I; 20 – Nezvisko; 21 – Odai-II; 22 – Ostrog-Zeman; 23 – Polivaniv Yar; 24 – Horiv; 25 – Shipintsy

stratigraphy of some monuments and establishing their relative chronology, the interpretation of various aspects of the Trypillian culture (including ploshchadkas) and publication of monographs. In general, this stage was similar to simultaneously conducted studies on other areas of Cucuteni-Trypillian communities (Passek 1938 1949, 7–21).

Stage III: 1947 – 80s

During this period research on Trypillia in Western Ukraine was much less intensive in comparison with large-scale investigations conducted in Southern and Central Ukraine and Moldova. The latter subsequently became the main source for the characterization of many aspects of the Trypillian culture. In 1948 T. S. Passek (1903–1968) searched for multilayered settlements and during the reconnaissance she discovered one of model monuments of the Trypillian culture in Polivaniv Yar in Chernivtsi Oblast (Passek 1951). The painstaking work of T. A. Popova (1931–2006) resulted in monographic studies of materials from excavations in Polivaniv Yar (Popova 2003). A detailed analysis of the stratigraphy of the site allowed to allocate at the site not three, as previously assumed, but five Trypillian villages. It was possible to reconstruct a detailed chronology and periodization of the culture in the Dniester area on the basis of pottery from the site. Like in other territories of the Trypillian culture, the majority of settlements had only one phase. T. A. Popova's erudite knowledge of the archaeological material allowed to outline the range of contacts between the population of this region and that of synchronous cultures from other areas, which is particularly important for the characterization of the Eneolithic era of Ancient Europe (Skakun, Tsvek 2011, 316).

In 1951 the Trypillian Expedition of the Institute of History of Material Culture of the USSR Academy of Sciences in collaboration with the Dniester Expedition of the Institute of Social Sciences of the Ukrainian SSR Academy of Sciences examined the site in Nezvisko (Ivano-Frankivsk Oblast), discovered by L. Kozłowski.

Archaeological work led to the conclusion that the site is much richer and more complex than it first appeared to the researchers, and that further studies should bring even more interesting material. Therefore, the excavations were continued in 1953, 1954, 1956 and 1957 (Chernysh 1962, 7–8).

The Podolsk expedition of the Institute of Social Sciences of the Ukrainian SSR Academy of Sciences directed by N. Zakharuk (1914–1997) worked at the site in 1953. Seven layers representing different cultural times were distinguished in the excavated area of 190 m². Investigations of the lower layers were led by E. K. Chernysh (1935–2005), two of them were Trypillian. The upper one covered part of a workshop producing flint tools, a pithouse and a large part of an aboveground dwelling. On the basis of rich ceramic material the dwelling was dated to stage BII of the Trypillian culture (according to T. Passek's periodization). Below the Trypillian building there was a ploshchadka related to the stage of BI and a pithouse from the same time (Chernysh 1955, 142). In subsequent years the research in Nezvisko was conducted by Western Ukrainian Expeditions of the State Hermitage together with the Leningrad State University (1954), Dniester Expedition of the Institute of Social Sciences of the Ukrainian SSR Academy of Sciences in collaboration with the State Hermitage Museum (1956 and 1957) and they provided an interesting and important material on the history of the Trypillian culture in the Middle Dniester (Chernysh 1962). It is important to note that apart from flint workshops located in dwellings, there also existed a collective workshop located between the houses.

In 1952 the Volhyn Expedition led by N. Zakharuk surveyed the settlement at Bodaki. He set up a test trench in the south-western part of the site which measured 1 × 0.5 m and had the depth of 0.7 m. This led to the discovery of fragments of pottery and flint debitage. The cultural layer was never found and it was probably destroyed by plowing (Zakharuk 1953, 3–5).

In 1959 M. A. Tihanova directed the Dniester-Volhyn Expedition of the Leningrad branch of the Institute of Archaeology. The reconnaissance of the upper reaches of the river Horyn resulted in the discovery of Trypillian pottery as well as ceramics from 10th–11th century (Tyhanova 1962, 52–53).

T. A. Popova and E. K. Chernysz, who were members of the Moldavian Expedition of the Institute of Archaeology of Academy of Sciences of the USSR, visited the village in 1960. They made two small excavations (15 and 8 m²), in one of them badly damaged aboveground dwelling with an oven was discovered. The researchers correlated ceramics from Bodaki with ceramics from the settlement at Nezvisko (Popova, Chernysh 1967). The hypothesis implying that sites in the Bodaki type

are a local version of the Tripillian culture (Popova, Chernysh 1967, 179) is not supported by latest research (Starkov 2011).

The Trypillian branch of the Podolsk archaeological expedition under the leadership of M. Y. Smishko (1900–1981) and the Trypillian branch of the Podolsk Expedition under the leadership of N. Zakharuk conducted excavations in Sukhostav, Koshilovtsy (Ternopil Oblast) and Kunisovtsy (Ivano-Frankivsk Oblast) in 1952 and 1953, respectively. The results of these excavations gave the opportunity to clarify the details of homebuilding in the late Trypillia on the Upper Dniester. Burned bones found under the floors of dwellings in Koshilovtsy and Kunisovtsy gave rise to the question of a ritual burial in dwellings (Kravets 1955).

In the 1960–1980s features of the Trypillian culture were studied by N. A. Peleschishin (1932–1999). The material he obtained clarified the matter of contacts between the people of late Trypillian settlements in Volhyn and the people of the Funnel Beaker culture that lived by the Bug River (Peleschishin 1971; 1973; 1974; 1975; 1989). In the area between the rivers Styr and Horyn N. A. Peleschishin allocated three locally-chronological groups of finds: Bodaki type, Horyv type and Listvin type (Peleschishin 1989, 16).

The excavations in Western Volhyn were carried out in 1970–1980 by B. A. Vasylenko, V. M. Konoplya and I. T. Kochkin (Vasilenko 1972; Konoplya 1988; 1990; Kochkin *et al.* 1991). Comprehensive study of material from new excavations, together with the results of the research on materials from previously known features, raised the question of the existence of a local group of late stage of the Trypillian culture (Vasylenko, Konoplya 1985; Konoplya 1987). According to Vasylenko and Konoplya (1985, 12), it has developed as a result of migration of tribes of Northern Moldavia and the Middle Dniester (monuments of Brinzeni type III – Koshilovtsy), that wandered to the upper reaches of the Dniester and Prut. The tribes were influenced by the population of the Eneolithic in Central Europe (the Tiszapolgár culture, Bodrogkeresztúr culture, Stroked Pottery culture and, to some extent, Funnel Beaker culture).

Thus, during the third stage the most important trends are: the development of research methods (see Fig. 2), the allocation of groups, types, and local-chronological variants of the Trypillian culture and the clarification of the nature of contacts between peo-

ple of the Cucuteni-Trypillian culture and synchronous cultures of the 'Lengyel group'.

Stage IV: The end of the 80s of 20th century – beginning of the 21st century

This stage, due to lack of funding, is marked by decreasing number of archaeological works on Trypillian monuments. The majority of field research involved rescue excavations. Nevertheless, the work of these years has brought important information about the Cucuteni-Trypillian culture in Western Ukraine. The excavations in the last decade of 20th century in Buchach were conducted by A. S. Sytnik and revealed multicultural horizons, that were not understood at the time of L. Kozłowski's work (Sytnyk 1993; Sytnyk, Jagodinska 2012).

In 1997 and 2011 P. Sokhatsky led the Expedition of Local History Museum in Borschiv and conducted rescue excavations at the settlement near the village of Zbruchanske (Ternopil Oblast), which was discovered by I. P. Gereta in 1968 (Gereta 1981, 233) (Sokhatsky, Dudar 2004; Sokhatsky 2012). An analysis of the archaeological material allowed to draw an important conclusion that Zbruchanske was the starting point of the migration of Trypillian people from the Middle Dniester and Bug region towards the north, to Volhyn (via Bodaki). On the basis of ceramic material, M. P. Sokhatsky assigned the settlement of Zbruchanske to the first phase of the Shipintsy group of the Trypillian culture (Sokhatsky, Dudar 2004, 66).

In 1987 M. P. Sokhatsky discovered a settlement in Hlybochek (Ternopil Oblast), the excavations were conducted between 1991 and 1995 and brought new material on the Zalischyky variant of the Trypillian culture from stage BI-BII (Sokhatsky 1993; Sokhatsky, Dudar 1996). One of the most interesting findings was a hoard of copper items consisting of a hook-shaped pendant with a suspension loop, three rings with pointed and overlapping ends, diamond-shaped plate and an awl. Spectral analysis of copper findings indicated that they were made of native copper from Volhyn (Klochko *et al.* 2000).

Equally important were the results of the excavations on a multi-layered settlement Bilshivtsy (Ivano-Frankivsk Oblast) conducted by T. M. Tkachuk in 1999–2002. Three types of Trypillian monuments were investigated: Zalischyky type, Shipintsy type and Koshilovtsy type.

A unique complex of catacomb burial and a pit with three human skulls and skull of a dog is related to the Koshilovtsy type. Some features of the burial ceremonies (the orientation of the skeleton, a copper dagger and animal bones in the grave) indicate funerary tradition of the Lublin-Volhyn culture (Tkachuk, Kochkin 2004). The Bilshivtsy settlement is a promising site which will allow for exploring the contacts between cultures of Central Europe in the Upper Dniester.

It is worth mentioning that the main focus of Tkachuk's work is semiotic analysis of the Cucuteni-Trypillian sign systems (Tkachuk, Melnik 2000).

The material from excavations in Vynnyky, which were conducted in 1997–1998 by N. A. Peleschishin, raised the question of the existence of settlements with mixed population of stage CII of the Cucuteni-Trypillian culture and of the Funnel Beaker culture (Peleschishin 1997; 1998). In the same time (from 1996 to 2003 and in 2011) M. P. Sokhatsky continued explorations of Vertebea cave and in Bilche-Zlote. As a result an area of 357 m² was examined (293 m² on the surface and 64 m² in nine different places of the cave). Collection of pottery, anthropomorphic and zoomorphic sculptures, tools made of bone, flint and stone, copper axe, an awl and 14 borers were collected. An interesting finding was an amulet (10 × 10 cm) in the form of a bull's head with big horns, carved out of bone plate (Sokhatsky 2000; 2001; 2005; Sokhatsky, Dudar 1997; Sokhatsky, Syrovij 1997; Kadrow *et al.* 2003; Kadrow 2013; Nikitin *et al.* 2010; Sokhatsky 1999a, 1999b; Sokhatsky, Tkachuk 2004).

Particular attention is paid to the results of excavations conducted by A. L. Pozikhovsky (Pozihovsky, Samolyuk 2008; Pozihovsky *et al.* 2012) in 2006 and 2011 at an Eneolithic cemetery at Ostrog-Zeman (Rivne Oblast). The feature is unique because it includes ceramics belonging to different cultures. The analogies to the first set of ceramics, which included painted cups made of purified clay can be found in Cucuteni-Tripillan settlements of stage BII (Nezvisko, Bodaki, Konivka), Voroshilovka). The authors tend to date the second set of ceramics to the Rzeszów phase of the Malice culture, which coexisted with stage BII of the Cucuteni-Trypillian culture on this territory (Pozihovsky, Samolyuk 2008, 39).

Small rescue excavations on Trypillian monuments in Western Ukraine were carried out in the last decade by expeditions of I. Kryp-

iakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS and V. Stefanyk Carpathian University, and also by local history museums in Ostrog and Borshchiv and the Institute of Archaeology of NAS (Kochkin 2004; Chernyakov 2004; Derekh 2011; Sokhatsky, Dudar 2011; Derekh 2012).

Expedition of the Institute of History of Material Culture of the Russian Academy of Sciences directed by N. Skakun has been investigating the settlement in Bodaki since 1987 (Skakun 1990; 2004; Skakun *et al.* 2012).

Magnetic surveys have also been performed on the site (Skakun, Tarasov 2000) and they helped to determine the area of the settlement and its planigraphy. Systematic archaeological excavations confirmed the results of these surveys (Skakun 2004; Skakun *et al.* 2005).

Thus, the fourth stage of the research on the Trypillian culture in Western Ukraine is characterized by systematic studies of specialised settlements, using geophysical methods of investigation, generalization and classification of the collected material, the definition of the relative chronology of the Cucuteni-Trypillian culture, understanding contacts with the surrounding cultures, as well as the study of the history of Trypillian research.

The history of research on the finds from Western Trypillia allows to outline the main directions of previous and present investigations. The fact that up to 1939 the investigated areas were parts of different countries has left its mark on the history of archaeological research on the Trypillian culture. Materials from many sites were distributed among various museums in Europe, and the achievements of various researchers have not always been widely available. But it was the study of this territory that introduced the so-called “painted ware of the pre-Mycenaean type”. Later stages of research brought important data for the interpretation of material and sacral aspects of the Trypillian culture, the level of its development and the relative chronology of its various features. It also allowed to observe the dispersal of the Tripillan culture as well as environmental changes resulting from its activities. In recent years, new materials begin to shed light on the economic basics of Trypillia. They also provided new materials for reconstructing the connections between the north-western and central areas of this culture, and its connections with the contemporary agropastoral cultures of Europe.

References

- Bogaevsky B. L. 1937. *Orudiya proizvodstva i domashniye zhyvotnyye*. Leningrad: OGIZ.
- Bulyk N. M. 2007. *Arheolohichna nauka u Lvovi u XIX stolittya na pochatku XX stolittya: Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk*. Lviv: Lvivsky natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka.
- Bulyk N. M. 2012. *Do pytannya pro naukovi kontakty lvivskykh arheolohiv u XIX–XX stolittya* 16, 478–503.
- Cernic O. P. 1981. *Arheolohichni pamyatky Prykarpattya i Volyni kamanoho viku 1981*. Kiev: Naukova Dumka.
- Childe V. G. 1923. Shipenitz: a late Neolithic Station with Painted Pottery in Bukowina. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 53, 263–288.
- Childe V. G. 1952. *U istokov evropeyskoy tsyvilizatsii*. Moscow: Inostrannaya literatura.
- Chernysh E. K. 1955. Raskopki v s. Nezvisko, Stanislavskoy oblasti. *Kratkiye soobshcheniya IA AN Ukrainskoy SSR* 4, 142–144.
- Chernysh E. K. 1962. K istorii naseleniya eneoliticheskogo vremeni v Srednem Pridnestrovye (po materialam mnogoslownogo poseleniya u s. Nezvisko). In *Neolit i eneolit yuga evropeyskoy chasti SSSR (= Materialy i issledovaniya po arheologii SSSR 102)*. Moskva: Izd-vo AN SSSR, 5–85.
- Chernysh E. K. 1982. Eneolit Pravoberezhnoy Ukrainy i Moldavii. In *Eneolit SSSR (= Arheologiya SSSR)*. Moskva: Nauka, 165–320.
- Chernyakov I. T. 2004. Ostrog-Zamkova gora. In L. M. Novohatko (ed.), *Entsyklopediya Trypilskoyi tsyvilizatsiyi 2*. Kiev: Ukrpolihrafmedia, 396.
- Chernyakov I. T. 2006. *Vikentiy Khvoika (1850–1914)*. Kiev: Arhetyp.
- Chykalenko L. 2012. Hvedir Kindratovych Vovk yak pered istoryk. In *Istoriya arheolohiyi: doslidnyky ta naukovi centry. Arheolohiya i davnya istoriya Ukrainy* 9. Kiev, 21–25.
- Cynkałowski A. 1961. *Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Archeologiczne.
- Cynkałowski A. 1969. Osiedle kultury Trypolskiej w Bodakach nad Horyniem. *Wiadomości Archeologiczne* 34(2), 221–227.
- Derekh O. M. 2011. Ryativni doslidzhennya na bahatosharovomu poselenni Terebovlya VII v m. Terebovlya Ternopilskoyi oblasti. *Arheolohichni doslidzhennya v Ukraini 2010*, 95.
- Derekh O. M. 2012. Doslidzhennya poselennya trypilskoyi kultury Sosulivka I na Ternopolshchyni. *Arheolohichni doslidzhennya v Ukraini 2011*, 418.
- Hadaczek K. 1914a *La colonie industrielle de Koszyłowce (arond.-t de Zalezczyki) de l'époque énéolithique. Album des fouilles*. Léopol: Imprimerie de l'ossolineum. Librairie Gubrynowicz et Fils.
- Hadaczek K. 1914b. *Osada przemysłowa w Koszyłowcach z epoki eneolitu. Studya do początków cywilizacji w połud.-wschod. Europie*. Lwów: Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej.
- Janusz B. 1919. *Kultura przedhistoryczna Podola Galicyjskiego*. Lwów: Wydawnictwo Polskie.

- Kadrow S., Sokhatsky M., Tkachuk T. and Trela E. 2003. Sprawozdanie ze studiów i wyniki analiz materiałów zabytkowych kultury trypolskiej z Bilcza-Złotego znajdujących się w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Krakowie. *Materiały Archeologiczne* 34, 53–144
- Kaindl R.Fr. 1908. Neolithische Funde mit bemalter Keramik in Koszyłowce (Ostgalizien), *Jahrbuch für Altertumskunde* 2(2–3), 144–150.
- Kandyba O. 1937. *Schipenitz: Kunst und Geräte eines neolithischen Dorfes* (= *Bücher zur Ur – und Frühgeschichte* 5). Leipzig – Wien: Schroll und Keller Verlag.
- Kandyba O. O. 2004. *Shypyntsi: Mystetstvo ta znaryaddya neolitychnoho selyshcha*. Chernivtsi: Bukrek.
- Kandyba O. 2007a. Halytska malovana neolitychna keramika. Doktorska dysertatsiya (PhD Thesis). In Olzhych O. *Arheolohiya*. Kiev: Vydavnytstvo imeni Olhy Telihiy, 20–109.
- Kandyba G. 2007b. Doslidy na Halytskomu Podilli v pp. 1928 ta 1929. In Olzhych O. *Arheolohiya*. Kiev: Vydavnytstvo imeni Olhy Telihiy, 335–345.
- Kandyba O. 2007c. Shypyntsi: Mystetstvo ta vyroby odnoho neolitychnoho selyshcha. In Olzhych O. *Arheolohiya*. Kiev: Vydavnytstvo imeni Olhy Telihiy, 110–250.
- Klochko V., Manichev V., Kvasnista V., Kozak S., Demchenko L. and Sokhatskij M. 2000. Issues concerning tripolye metallurgy and the virgin copper of Volhynia. In A. Koško (ed.), *The Western Border Area of the Tripolye Culture* (= *Baltic- Pontic Studies* 9). Poznań: Institute of Prehistory Adam Mickiewicz University, 168–186.
- Kochkin I. T. 2004. Odayiv XXI. In L. M. Novohatko (ed.), *Entsyklopediya Trypils'koyi tsyvilizatsiyi* 2. Kiev: Ukrpolihrafmedia, 380.
- Kochkin I. T. Vasilenko B. A. and Konoplya V. M. 1991. Ryativni rozkopki trypils'kykh poselen Markivtsi-I i Odayi-II. In *Novi materialy z arheolohiyi Prykarpattya i Volyni*. Lviv: Svit, 19–23.
- Konoplya V. M. 1987. Verhnednestrovskaya grupa pamyatnikov tripolskoy kultury Ukrainskogo Prikarpatya. In *Zadachi sovietskoy arheologii v svete reshenii XXVII syezda KPSS: TD Vsesoyuz. konf., Suzdal*. Moscow: Nauka, 123–125.
- Konoplya V. M. 1988. Issledovaniya v Ivano-Franovskoy oblasti. *Arheologicheskiye otkrytiya* 1986, 287–289.
- Konoplya V. M. 1990. Ryativni rozkopki bahatosharovoyi pamyatky Blyshchanka na Ternopilshchyni. In *Ohorona ta ohoronni doslidzhennya pamyatok arheolohiyi na Ukraini v 1989 p.: TD ta povidoml. nauk.-prakt. seminaru, Vinnytsa, March 1990*. p. Vinnytsa: 44–45.
- Kopernicki J. 1878. Poszukiwania archeologiczne w Horodnicy nad Dniestrem, wspólnie z p. Władysławem Przybysławskim dokonane w roku 1877. *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej* 2, 19–72.
- Kopernicki J. 1884. Dalsze poszukiwania archeologiczne w Horodnicy nad Dniestrem przez p. Władysława Przybysławskiego w latach 1878–1882. *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej* 8, 3–32.
- Kozłowski L. 1924. *Młodsza epoka kamienna w Polsce (Neolit)*. Lwów: Towarzystwo Naukowe we Lwowie.

- Kozłowski L. 1930. *Budowle kultury ceramiki malowanej w świetle badań przeprowadzonych w Koszyłowcach, Niezwiskach i Buczaczu*. Lwów: Towarzystwo Naukowe we Lwowie.
- Kozłowski L. 1939. *Zarys pradziejów Polski Południowo-Wschodniej*. Lwów: Związek Polskich towarzystw naukowych we Lwowie.
- Kravets V. P. 1955. Izucheniyе pozdnetripolskih pamyatnikov v Verhnem Podniestrovyye. *Kratkiye soobshcheniya IA AN Ukrainskoy SSR* 4, 133–135.
- Krushelnitsky B. 1998. Arheolohichni zatsikavlennya Antoni Schneidera (1825–1880). In *Postati ukrainskoyi arheologiyi* (= *Materialy i doslidzhennya z arheolohiyi Prykarpaty i Volyni* 7). Lviv: Instytut ukrayinoznavstva imeni I. Kryp'yakevycha pry NAN Ukrainy, 84 – 86
- Kuzmishchev A. G. 2012. Arheologicheskiye issledovaniya E. R. von Sterna: Berezan, Tyra, Petreny. In *Istoriya arheolohiyi: doslidnyky ta naukovy centry. Arheolohiya i davnya Istoriya Ukrainy* 9. Kiev, 139–147.
- Lyashko S. M. 2004. Stern Ernst Romanovich In L. M. Novohatko (ed.), *Entsyklopediya Trypils'koyi tsyvilizatsiyi* 2. Kiev: Ukrpolihrafmedia, 627–628.
- Lyashko S. M. and Sokhatsky M. P. 2004. Hadachek Karlo. *Ibid*, 112.
- Majewski K. 1947. Studia nad kulturą trypilską. *Archeologia: Rocznik Towarzystwa Archeologicznego we Wrocławiu poświęcony historii sztuki i kultury materialnej* 1, 93–138.
- Nikitin A. G., Sokhatsky M. P., Kovaliukh M. M. and Videiko M. Y. 2010. Comprehensive Site Chronology and Ancient Mitochondrial DNA Analysis from Verteba Cave – a Trypillian Culture Site of Eneolithic Ukraine. *Interdisciplinaria archaeologica-Natural Sciences in Archaeology* 1(1–2), 9–18.
- Ossowski G. 1891. Sprawozdanie drugie z wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi (w roku 1890). *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej* 15, 3–88.
- Ossowski G. 1892. Sprawozdanie trzecie z wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi (w roku 1891). *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej* 16, 63–96.
- Passek T. S. 1938. Issledovaniya tripolskoy kultury v USSR za 20 let. *Vestnik drevney istorii* 1 (2), 261–278.
- Passek T. S. 1946. VI nauchnaya konferentsiya Instituta Arheologii Akademii Nauk USSR, *Kratkie soobshcheniya Instituta istorii materialnoy kultury* 12, 162–167.
- Passek T. S. 1949. *Periodyzatsiya trypolskih poseleniy (III–II tysyacheletye do n.e.)* (= *Materialy i issledovaniya po arheologii SSSR* 10). Moscow: Izd-vo AN SSSR
- Passek T. S. 1951. Tripolskoye poseleniye Polivaniv Yar. *Kratkie soobshcheniya Instituta istorii materialnoy kultury* 37, 41–63.
- Passek T. S. 1961. *Rannezemledelcheskiye (tripolskiye) plemena Podniestrovyya* (= *Materialy i issledovaniya po arheologii SSSR* 84). Moscow: Izd-vo AN SSSR.
- Pasternak J. 1933. Novi arheolohichni nabutki Myzeyu N. T. Sh. u Lvovi za chas vid 1929- 1932. *Zapysky naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* 152(2) *Eneolit*, 8–9.
- Peleschishin N. A. 1971. Raskopki pozdnetripolskogo poselenya u s. Listvin na Volhyni. *Arheologicheskiye otkrytiya* 1970, 236.
- Peleschishin N. A. 1973. Raskopki u s. Golyshhev na Volhyni. *Arheologicheskiye otkrytiya* 1972, 321.

- Peleshchishin N. A. 1974. Raskopki u s. Golyshev Volhynskoy oblasti. *Arheologicheskiye otkrytiya* 1973, 326–327.
- Peleshchishin N. A. 1975. Raskopki u s. Horyv na Volhyni. *Arheologicheskiye otkrytiya* 1974, 335–336.
- Peleshchishin N. A. 1989. *Naseleniye Zapadnoy Volhyni i ego etnokulturnyye svyazi*. Avtoref. dis. d-ra ist. nauk. Kiev: IA AN USSR.
- Peleshchishin M. A. 1997. Arheolohichni roboty u Vinnykah. *Arheolohichni doslidzhennya Lvivskoho universytetu* 2, 5–21.
- Peleshchishin M. A. 1998. Arheolohichni roboty u Vinnykah 1997 r. *Arheolohichni doslidzhennya Lvivskoho universytetu* 3, 103–107.
- Pozikhovsky O. L. and Samolyuk V. O. 2008. Eneolitychniy krematsiyiny mohylnyk v okolytsah Ostroha na Zahidniy Volhyni. *Arheolohiya* 1, 28–41.
- Pozikhovsky O. L., Bondarchuk O. A. and Verteletsky D. Y. 2012. Doslidzhennya bahatosharovoyi pamyatky v m. Ostrozi. In *Arkheologichni doslidzhennya v Ukraini 2011*, 407.
- Popova T. A. 2003. *Mnogosloynnoye poseleniye Polivaniv Yar: K evolutsii tripolskoy kultury v Srednem Podnestrovye*. Sankt Petersburg: MAE RAN.
- Popova T. A. and Chernysh E. K. Tripolskoye poseleniye u s. Bodaki. *Zapiski Odesskogo arheologicheskogo obshchestva* 2 (35), 173–179.
- Przybysławski Wł. 1879. Ustęp z poszukiwań archeologicznych w Horodnicy nad Dniestrem dokonanych w r. 1878. *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej* 3, 70–73.
- Skakun N. M. 1990. Vyvchennya neolitychnoho poselennya-maysterni bilya s. Bodaky. In TD i povidomlen 1-oyi Ternopilskoyi oblasti nauk. istoriko-krayeznavchoyi konf. 1. Ternopil: Ternopilsky oblasnyi krayeznavchyi muzei, 43.
- Skakun N. N. 2004. Predvaritelnye rezultaty izucheniya materialov tripolskogo poseleniya Bodaki (kremneobrabatyvayuschie komplekсы). In N. Skakun, *Orudiya truda i sistemy zhizneobespecheniya naseleniya Evrazii: po materialam epoh paleolita – bronzy*. Sankt-Peterburg: Evropeisky Dom, 57–79.
- Skakun N. and Tarasov V. A. 2000. Rezultaty primeneniya magnitorazvedki i kaplometrii pri issledovanii poseleniya tripolskoy kultury Bodaki. *Arheologicheskiye vesti* 7, 60–69.
- Skakun N. N., Tsvek E. V., Kruts V. A., Mateva B. I., Korvin-Piotrowsky AG, Samzun A. and Yakovlev LM 2005. *Arheologicheskiye issledovaniya tripolskogo poseleniya Bodaki v 2005 g.* Kiev: Institut Arheologii NANU – Sankt Petersburg: Intituiu istorii materialnoy kultury RAN.
- Skakun N. N. and Tsvek E. V. 2011. Chitaya “Polivaniv Yar.” Rets. In T. A. Popova, *Mnogosloynnoye poseleniye Polivaniv Yar: K evolutsii tripolskoy kultury v Srednem Podnestrovye*. Sankt-Petersburg: Muzej antropologii i etnografii im. Petra Velikogo “Kunstkamera” Rossiyskoy Akademii nauk, 2003. 240 s., il., AV17, 316–322.
- Skakun N. N., Tsvek E. V., Gusev S. A., Mateva B. I. and Terekhina V. V. 2012. *Issledovaniya poslednix let na tripolskom poselenii Bodaki (= Zapiski Instituta istorii materialnoy kultury RAN 7)*. Sankt Petersburg: Dmitry Bulanin, 66–74.
- Sokhatsky M. P. 1992. Z istoriyi arheolohichnyh doslidzhen na Borshchivschyni. *Litopys Borshchivschyni* 1, 4–10.

- Sokhatsky M. P. 1993. Arheolohichni roboty Borshchivskoho krayeznavchoho muzeyu u 1991–1993 rr. *Litopys Borshchivshchyny* 3, 10–22.
- Sokhatsky M. 1999a. Nowe wykopaliska archeologiczne z jaskini Werteba na Podolu. Polsko-Ukraińska Sesja Naukowa pt. *Z archeologii Ukrainy i Jury Ojcowskiej, Ojców-Kraków*, 28–29.04.1999. Ojców-Kraków, 30–33.
- Sokhatsky M. P. 1999b. Badania archeologiczne w jaskini Werteba na Podolu. In A. Tyc (ed.), *Materiały 33. Sympozjum Speleologicznego*. Jeziorowice 22–24.10.1999. Kraków: Sekcja Speleologiczna Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika, 44–45.
- Sokhatsky M. P. 2000. Doslidzhennya arheolohichnoyi ekspeditsiyi Borshchivskoho krayeznavchoho muzeyu v pecheri Verteba u 1996–1998 rokach. *Litopys Borshchivshchyny* 9, 3–10.
- Sokhatsky M. 2001. Arkheolohichni rozkopky v pecheri Verteba na Podilli. In J. Lech and J. Partyka (eds.), *Z archeologii Ukrainy i Jury Ojcowskiej*. Ojców: Ojcowski Park Narodowy, 207–227.
- Sokhatsky M. P. 2004. Kirkor Adam Honory. In L. M. Novohatko (ed.), *Entsyklopediya Trypils'koyi tsyvilizatsiyi* 2. Kiev: Ukrpolihrafmedia, 221–222.
- Sokhatsky M. 2005. Rezultaty novykh doslidzhen pam'yatok trypils'koyi kultury na Podilli. In M. Kuraś (ed.), *Kultura trypilska: wybrane problemy. Materiały z polsko-ukraińskiego seminarium naukowego*. Stalowa Wola: Muzeum Regionalne w Stalowej Woli, 65–70.
- Sokhatsky M. P. 2012. Zvit pro ryativni arheolohichni doslidzhennya na trypils'komu poselenni bilya s. In *Zbruchanske Borshchivskoho rajonu Ternopil'skoyi oblasti v 2011 r.* Ternopil: Nauchnyi Arhiv Instituta arheologii NAN Ukrainy.
- Sokhatsky M. P. and Dudar O. V. 1996. Rozkopky trypils'koho poselennya bilya s. Hlybochok Ternopil'skoyi oblasti. In *Materiały IV Mizhnar. arheologichnoyi konf. studentiv i molodyh vchenyh*. Kiev: Kyivsky natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, 99–101.
- Sokhatsky M. P. and Dudar O. V. 2004. Doslidzhennya na trypils'komu poselenni Zbruchanske. In *Tezy dopovidey Mizhnar. nauково-praktichnoyi konf. "Drevni zemleroby Evropy: novi vidkryttya ta hipotezy."* m. Zbarazh 16–19 serpnya 2004 roku. Zbarazh: Derzhavny istoryko-arhitekturny zapovidnyk v m. Zbarazhi, 64–66.
- Sokhatsky M. P. and Dudar O. V. 2011. Doslidzhennya trypils'koho poselennya Vasylykivtsi na Ternopilshchyni. In *Arheolohichni doslidzhennya v Ukraini 2010*. Kiev: Instytut arheolohiyi NAN Ukrainy, 315.
- Sokhatsky M. P. and Surovij O. V. 1997. Novi arheolohichni doslidzhennya v pecheri "Verteba." In *Akademia na poshanu profesora L. A. Kovalenka*. Kamyanets-Podilsky: Istorychni doslidzhennya, 74–78.
- Sokhatsky M. and Tkachuk T. 2004. The situation of the Bilce Złote Cave in the Tripolje – Cucuteni culture. In *Rezumatele comunicărilor colocviilor internaționale*. Piatra-Neamt, 78–79.
- Starkova E. G. 2011. Keramicheskiye komplekсы finala razvitoго tripol'ya (po materialam poseleniy Podolskoy vozvysheynosti i Verhnego Podnestovya): Aftoref. dis. ... kand. ist. nauk. Sankt Petersburg.: Institut istorii materialnoy kultury RAN.

- Sulimirski T. 1961. Copper Hoard from Horodnica on the Dniester. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 91, 91–97.
- Sytnyk O. S. 1993. Poselennya Buchach I i yoho mistse sered trypils'koho masyvu Podnistrovyia. In *Trypilska kultura Ukrainy (do 100-richchya vidkryt'ia): TD ta povidomlen mizhnarodnoyi naukovoï konferentsiï*. Lviv: Instytut narodoznavstva AN Ukrainy, 58–60.
- Sytnyk O. S. and Yagodinska M. O. 2012. Ohoronni rozkopki trypils'koho ta slov'ianskoho poselen Buchach. In *Zemledel'sy i skotovody Drevney Evropy (Problemy, novyye otkrytiya, gipotezy)*. Dopolnennoye izdaniye. Kiev: IA NANU; Sankt Petersburg: Institut istorii materialnoy kultury RAN, 187–201.
- Tikhanova M. A. 1962. Razvedka v rajone verhnego techeniya reki Goryni. In *Slavyanorusskiye drevnosti*, KSIA 87, 46–53.
- Tkachuk T. M., Kochkin I. T. and Bilshivtsi. In L. M. Novohatko (ed.), *Entsyklopediya Trypils'koyi tsyvilizatsiï 2*. Kiev: Ukrpolihrafmedia, 53–54.
- Tkachuk T. M. and Melnik A. G. 2000. *Semiotychnyi analiz trypils'ko-kukutenskykh znakovykh system*. Ivano-Frankivsk: Plai, 2000.
- Vasilenko B. A. 1972. Raskopki pozdnetripolskogo poseleniya v Ivano-Frankivskoy oblasti. In *XV naukova konferentsiya Instytutu arheolohiï, prysvyachena 50-richchyu utvorenniya CPCP*. Odessa: AN URSR, 103–105.
- Vasilenko B. A. and Konoplya V. M. 1985. Verhnodnistrovska hrupa pamyatok trypils'koyi kultury. In *Tezy dopovidey VI Podil'skoyi istoryko krayeznavchoyï konf. Sektsiï arheolohiï*. Kamyanets-Podil'sky: Kamyanets-Podil'sky Derzhavny pedagogichny instytut im. V. P. Zatonskoho, 10–12.
- Videyko M. Y. 2004a. Horodnytsa-II skarb. In L. M. Novohatko (ed.), *Entsyklopediya Trypils'koyi tsyvilizatsiï 2*. Kiev: Ukrpolihrafmedia, 126–127.
- Videyko M. Y. 2004b. Polovi doslidzhennya. In L. M. Novohatko (ed.), *Entsyklopediya Trypils'koyi tsyvilizatsiï 1*. Kiev: Ukrpolihrafmedia, 23–55.
- Vinogradov N. M. 1983. *Plemena Dnestrovsko-Prut'skogo mezhdurechya v period rastsveta tripolskoy kultury (periodizatsiï, hronologiï, lokalnyye varyanty)*. Kishinev: Shtiintsa.
- Volkov F. 1900. Po povodu nashykh neoliticheskikh nahodok s keramikoy domyken'skogo tipa. *Arheologicheskaya letopis Yuzhnoy Rossii* 2, 131–141.
- Volkov F. 1914. Kamennyi vek w Rossii. In M. Gernes, *Pervobytnaya kultura. P. 1. Kamennyi vek (Dometallicheskie vremena. Drevniy i novyi kamennyi vek v Evrope)*. Appendix 1. Riga: Nauka i zhizn, 171–179.
- Zakharuk Y. M. 1953. Arheolohichni doslidzhennya na Volyni v 1952 p. (Zvit pro robotu Volyn'skoyi ekspedytsiï). Lviv, 1953. Nauchnyi arhiv IA NAN Ukrainy, f. 1625. op. 1952, d. 26.

Natalia Skakun, Wiera Teriochina, Jelena Cwiek

Główne etapy historii badań zachodniego obszaru kultury trypolskiej¹

Większość opracowań monograficznych poświęconych kulturze trypolskiej w mniejszym bądź większym stopniu prezentuje historię jej badań. Jednak z różnych względów historia badań jej zachodnich obszarów jest wciąż słabo rozpoznana (Videyko 2004b).

Przed przyłączeniem do ZSRR w 1939 r., ukraińskie miasta Tarnopol, Lwów, Czerniowce (wraz z polskim Krakowem) wchodziły w skład cesarstwa Austro-Węgierskiego a po jego upadku w 1918 r. – w skład Rzeczypospolitej Polskiej, jako część Galicji Wschodniej. Pozostałe miasta ukraińskie Wołyń i Podola były w tym czasie częścią Imperium Rosyjskiego. Granica pomiędzy cesarstwem austro-węgierskim a imperium rosyjskim przebiegała od Dniestru na zachód od Kamieńca Podolskiego wzdłuż Zbrucza do górnego biegu rzeki Horyń i dalej na południe od Łucka wzdłuż Bugu. Badania archeologiczne w Galicji Wschodniej w XIX wieku i pierwszej połowie XX wieku były zatem prowadzone przez naukowców należących do różnych środowisk naukowych, znalezione materiały uległy rozproszeniu po muzeach w różnych krajach, a publikacje nie zawsze były dostępne dla innych badaczy (Bulyk 2012). Dlatego istnieje pilna potrzeba analizy wkładu wszystkich naukowców w badaniu kultury trypolskiej w zachodnich regionach Ukrainy (Videyko 2004b).

Rodzaj i zakres badań terenowych, a także sformułowanie i rozwiązanie problemów związanych z kulturowo-historyczną interpretacją zabytków kultury trypolskiej na rozpatrywanym obszarze (patrz Ryc. 1, 2) pozwalają wyróżnić cztery fazy badań: I etap: lata 70. XIX wieku – 1914 r.; Etap II: lata 1918–1940; Etap III: 1947 r. – lata 80. XX wieku; IV etap: koniec lat 80. XX wieku – początek XXI wieku.

Etap I: 1870–1914 r.

Odkrycia archeologiczne w Galicji Wschodniej w latach 1860–1870 zwiększyły zainteresowanie naukowców przeszłością historyczną tego terenu (Bulyk 2007, 13). Pierwszych informacji nt. kultury z ceramiką malowaną dostarczył A. Schneider (1825–80). W 1876 r. opublikował on unikalną mapę archeologiczną Galicji w 10 tablicach, które zawierały informacje na temat dużej liczby grodzisk, twierdz, fortyfikacji, cmentarzysk, kurhanów, osad i innych obiektów. Co więcej, stworzył słownik archeologiczny, który oprócz informacji nt. zabytków z Galicji, dostarczał wiedzę o wielu innych

¹ Praca została wsparta przez RFBR, projekt nr 13–06–90402.

regionach (Krushelnitsky 1998, 84–85). Wiadomości te są szczególnie cenne, gdyż szczegółowo opisują m.in. topografię obiektów archeologicznych, z których wiele jest już całkowicie zniszczonych.

W 1878 r. A. Schneider znalazł kilka fragmentów malowanych naczyń oraz figurki trypolskie w uroczysku Oboz („Obóz”) w pobliżu wsi Koszyłowce (Obwód tarnopolski). Przyjął, że ceramika pochodzi z czasów rzymskich, a figurki uznał za wizerunki bogini Flory (Janusz 1919, 106). W 1906 r. L. i T. Bernstein przeprowadzili tam niewielkie wykopaliska, w trakcie których znaleziono wiele kawałków wypalanej gliny, malowane naczynia, kościane i krzemienne narzędzia oraz figurki (Hadaczek 1914b, 5). Także profesor R. Kaindl z Czerniowców, który wcześniej badał inne stanowisko z malowaną ceramiką w Szypienicach, przeprowadził w tym miejscu badania wykopaliskowe, które potwierdziły wyjątkową wartość naukową stanowiska w Koszyłowcach (Kaindl 1908; Janusz 1919, 106–107) i wykazały jego podobieństwo do takich osad jak Szypienice, Horodnica, Bilcze Złote (Kaindl 1908; Janusz 1919, 106–107) (patrz Ryc. 1). Wyniki wykopalisk zainteresowały W. Przybysławskiego, który poddał krytycznej analizie interpretacje R. Kaindla i zdecydował się, ze względu na znaczenie obiektów w Koszyłowcach, przeprowadzić badania wykopaliskowe na większym obszarze. Śmierć W. Przybysławskiego wstrzymała zaplanowane prace, ale po jakimś czasie, w latach 1908–1912 profesor K. Hadaczek (1873–1914) przeprowadził systematyczne wykopaliska na terenie osady. Badacz wykorzystał nowatorską dla tamtych czasów metodykę dzieląc badany obszar na kwadraty o boku 2 m. Każdy kwadrat był dokładnie badany, ziemia ściągana była warstwami naturalnymi do głębokości 1–2 m (do calca). Na obszarze 20–25 × 68 m odsłonięto 18 obiektów, które K. Hadaczek uznał za piece garncarskie lub piece do wypieku chleba (Janusz 1919, 107; Lyashko, Sokhatska 2004). Jego zdaniem, Koszyłowce stanowiły „wioskę garncarzy”, której ludność „w dużym stopniu zajmowała się garncarstwem, produkcją przęślików i lepieniem figurek” (Hadaczek 1914a, 4).

Warto zauważyć, że w swojej monografii (Hadaczek 1914b) Hadaczek po raz pierwszy szczegółowo opisał wyniki badań terenowych, jak również zwrócił uwagę na analogię do malowanej ceramiki neolitycznych kultur Tesalii i innych rejonów Morza Śródziemnego. Jednak wnioski badacza zostały poddane krytyce. B. L. Bogajewski napisał o wykopaliskach Hadaczka: „Chyba nie można zgodzić się z większością stwierdzeń Hadaczka. Przede wszystkim, nieznaczna powierzchnia wykopalisk, zwłaszcza przy znalezisku wypalanej gliny na większej (części – autorzy) otwartej powierzchni i nieobecność jakichkolwiek wskazówek jej granic w obrębie rozkopanej działki, określających ją jako samodzielną całość, nie dają podstaw do stwierdzenia, że Koszyłowce były tylko osadą garncarzy, a nie przedstawiały sobą zwykłej trypolskiej osady. Odkrycie pieców garncarskich nie potwierdza tego stwierdzenia i nie jest argumentem przeciw niemu” (Bogaevsky 1937, 238).

W 1877 r. I. Kopernicki i W. Przybysławski rozpoczęli badania w Horodnicy nad Dniestrem (Kopernicki 1878; 1884; Przybysławski 1879). W latach

1878–1879, a następnie w 1883 r. przeprowadzili wykopaliska na osadzie znanej w literaturze jako Horodnica-II (Ryc. 1) (Videyko 2004a). W 1895 r. miejscowi rolnicy znaleźli tam jeden z największych skarbów wyrobów miedzianych kultury trypolskiej. W jego skład, według W. Przybysławskiego, wchodziły: miedziany toporomłot, ostrze małego sztyletu, bransoletka, diadem, pierścień, dwa kolczyki i 39 paciorków (Sulimirski 1961, 91–92).

Znaczący wkład w badania ziem zachodnich wniósł polski archeolog A. Kirkor (1818–86). Był jednym z pierwszych badaczy, jacy przeprowadzili na tym terenie badania wykopaliskowe osad kultury ceramiki malowanej (Janusz 1919, 91–95). A. Kirkor wiązał ją z wpływami etruskimi; później zmienił swoje poglądy i łączył jej początki z epoką kamienia w starożytnej Grecji (Sokhatsky 2004, 222).

W latach 1876–1878 A. Kirkor prowadził badania znanego stanowiska – jaskini Werteba we wsi Bilcze Żłote na Podolu (Obwód tarnopolski) (Janusz 1919, 78–80). W 1890 r. badania obiektu kontynuowali G. Ossowski (1835–1897) i L. Sapieha (1856–1893). Przebadali odcinek korytarza jaskini o długości 312 m, a rok później – kolejne 526 m, jednak i tak nie dotarli do jego końca. Podczas wykopalisk znaleziono ślady dużego ogniska, narzędzia z kamienia i poroża, malowane naczynia i wyroby miedziane.

W trakcie tych prac G. Ossowski stworzył plan jaskini Werteba opublikowany (wraz z planem okolic wsi Bilcze Żłote) z pomocą L. Sapiehy w 1882 r. (Sokhatsky 1992, 6). Należy zauważyć, że mapa korytarzy jaskini Werteba była jedną z pierwszych profesjonalnie sporządzonych map jaskiń Ukrainy.

W latach 1898–1904 oraz w roku 1907 wykopaliska archeologiczne w jaskini prowadził prof. W. Demetrykiewicz (1859–1937). To właśnie w tym czasie znaleziono kościaną płytkę w kształcie głowy byka z wygrawerowanym na niej przedstawieniem kobiety. Ta płytkę pojawiła się w wielu publikacjach i stała się symbolem kultury trypolskiej. Następnie jaskinię badali J. Pasternak, J. Czekanowski, W. Hrebieniak (1914), O. Kandyba (1928), I. K. Swiesznikow (1956) i M. P. Sochacki (1996–2003, 2011). Jaskinia Werteba nie miała sobie równych na Podolu pod względem ilości znalezionego materiału i jego naukowej wartości, z tego powodu została nazwana „naddniestrzańskimi Pompejami” (Janusz 1919, 78; Sokhatsky 1992, 6).

W 1884 r. na terenie parku w Bilczu Żłotym odkryto pozostałości trypolskiej osady (uznanej wówczas za pozostałości cmentarzyska), a w 1889 r., z pomocą właściciela obiektu L. Sapiehy, profesor E. Pawłowicz przeprowadził badania wykopaliskowe i znalazł dużą ilość ceramiki malowanej i podwójne (binoklowate) naczynie gliniane (Ossowski 1891, 53).

W latach 1889–1891 badania kontynuował G. Ossowski, który odkrył skupiska wypalanej gliniany, wśród której znaleziono fragmenty malowanej ceramiki. Zinterpretował te skupiska jako miejsca pochówku – swego rodzaju ceglane groby. Wykonał też rysunek przedstawiający rekonstrukcję takiego obiektu (Ossowski 1891, ryc. 17–19; 1892, poz. 1–6). Jak zauważył F. Wołkow (1847–1918), w tamtym czasie G. Ossowski był jedynym autorem, który sporządzał „przekroje struktur analogicznych do trypolskich” i twierdził, że

„kwestia wyodrębnienia konstrukcji trypolskich i im podobnych pozostaje niejasna i może zostać wyjaśniona jedynie przez przyszłe badania wykopaliskowe” (Volkov 1900, 137). Sam F. Wołkow w pozostałościach tej kultury widział analogie do pół-ziemiankowych struktur współczesnych mu narodów bałkańskich i „naszej ukraińskiej chaty z małymi oknami na bocznej i tylnej ścianie” (Chykalenko 2012, 25). Przyjął częściowo ogólną koncepcję W. Chwojki traktującą trypolskie płaszczadki jak „domy zmarłych”, lecz wierzył, że te „miejsca” (płaszczadki) mogły być wykorzystywane jako budynki mieszkalne, warsztaty garncarskie, a także miejsca pochówków urnowych (Chernyakov 2006, 66). W. Demetrykiewicz, w przeciwieństwie do G. Ossowskiego, W. Chwojki i E. Szterna, jako jeden z pierwszych zaproponował interpretację płaszczadek jako pozostałości po obiektach mieszkalnych (Lyashko 2004; Chernyakov 2006, 64–70; Kuzmishchev 2012, 140).

Nierozwiązaną pozostała kwestia pochodzenia kultury ceramiki malowanej. F. Wołkow odrzucił pomysł E. Szterna, że kultura ta przybyła na Bałkany z Ukrainy poprzez Tessalię; „znaleziska niemal takich samych kultur w Azji Środkowej (Aszchabad, Merw, itp.), w południowej Mezopotamii (Susa), w Azji Mniejszej (Hissarlik), na wyspach Morza Egejskiego, w Grecji i południowych Włoszech pokazują, że zostały one sprowadzone na Ukrainę nie z południa, ale najprawdopodobniej ze wschodu i nie rozprzestrzeniały się wzdłuż rzek, a dokładnie ze wschodu na południowy zachód” (Volkov 1914, 177).

W 1893 r., pod kierownictwem J. Szombathy'ego (1853–1943) i R. Kaindla (1886–1930) rozpoczęły się wykopaliska „bukowińskiej Troi” – osady kultury ceramiki malowanej, położonej we wsi Szpienice, niedaleko Czerniowców. W latach 20. XX wieku badania te kontynuował G. Childe (Childe 1923). Niestety, znaleziony materiał trafił do wielu instytucji naukowych w Wiedniu, Berlinie, Bukareszcie, Pradze, Krakowie, Lwowie i Czerniowcach.

Należy podkreślić, że wyniki badań w dużym stopniu zależały od metodyki wykopalisk. F. Wołkow, w swoim artykule „O znaleziskach neolitycznej ceramiki typu premykeńskiego” dał jedną z pierwszych wytycznych dotyczących wykopalisk obiektów kultury trypolskiej (Volkov 1900, 138–141). Autor słusznie zauważył, że „nasze wykopaliska mają wagę nie mniejszą niż główne badania zachodnioeuropejskie, a to, że jeszcze nie zdobyły uznania w nauce, wynika stąd, że są niedbale opisane i publikowane” (Volkov 1900, 141).

Podsumowując, w pierwszej fazie badań archeologicznych zachodniego obszaru kultury trypolskiej zostały odkryte i częściowo zbadane stanowiska z ceramiką malowaną (patrz Ryc. 1), określono miejsce tej kultury pośród innych kultur europejskich („premykeńska”), dokonano pierwszej próby analizy stratygraficznej i chronologicznej, zapoczątkowano debatę na temat interpretacji odkrytych skupisk wypalanej gliny, opublikowano pierwszą monograficzną publikację na temat zabytków ceramiki malowanej w Galicji Wschodniej.

Etap II: 1918–1940 r.

W latach 20. profesor L. Kozłowski (1892–1944) przeprowadził badania wykopaliskowe dużych osiedli trypolskich w Buczaczu na górze Fedor (Obwód tarnopolski) i w Niezwiskach (Obwód iwanofrankowski). Niestety, z powodu niedoskonałości metodyki nie udało się zanalizować skomplikowanej stratygrafii tych wielowarstwowych obiektów (Kozłowski 1930, 32–52). Warto jednak zauważyć, że L. Kozłowski sformułował hipotezę, że „płaszczadki” z ubitej gliny odkryte w Niezwiskach są pozostałością budowli mieszkalnych spalonych wraz ze szczątkami zmarłego (tamże: 30–31). W części proponowanych rekonstrukcji domów trypolskich zakładano, że budowle te były stawiane na palach (tamże, 22).

W 1923 r. L. Kozłowski razem z G. Childem przeprowadzili badania wykopaliskowe w trypolskiej osadzie Koszyłowce („Obóz”). G. Childe znalazł także inne obiekty kultury trypolskiej tj. Szypienice, Bilcze Złote czy jaskinię Werteba. W Warszawie, Krakowie, Lwowie i Wiedniu studiował zbiory z wykopalisk na stanowiskach kultury trypolskiej. Korzystając z tych materiałów, badacz wydzielił trzy grupy osadnicze: wschodnią (Podnieprze, Podole), środkową (Galicja, Besarabia, Rumunia) i zachodnią (Koszyłowce) (Childe 1923). Childe uznał kulturę trypolską za jedną z gałęzi tzw. „kultury nad-dunajskiej”, jaka powstała w wyniku migracji ludów z basenu z Morza Egejskiego do Europy Południowo-Środkowej i Wschodniej (Childe 1952, 206).

W tym samym czasie, znaczący wkład do badań kultury trypolskiej wniósł O. Kandyba (1907–1944). Już w czasie studiów, w latach 1928–1929, prowadził badania szeregu obiektów kultury trypolskiej w Wygnance, Horodnicy nad Dniestrem, Buczaczu, Zaleszczykach, Kasperowcach, Koszyłowcach (Obóz), Łanowcach, Nowosiółce Kostiukowej (Kandyba 2007b; Pasternak 1933). W osadzie niedaleko wsi Łanowcy Kandyba odkrył pozostałości naziemnych konstrukcji z ubitej gliny, które jednoznacznie zinterpretował nie jako kompleks rytualno-grobowy, a jako pozostałości po spalonym domu (Kandyba 2007b, 336–339). W 1928 r. Kandyba kontynuował badania jaskini Werteba w Bilczu Złotym i zanalizował stratyografię tego obiektu (Kandyba 2007b, 340–343).

W 1930 r. O. Kandyba napisał w swojej pracy doktorskiej „Galicyjska neolityczna ceramika malowana”, że kultury ceramiki malowanej były jednymi z wybitniejszych momentów europejskiego neolitu i przyczółkiem potężnej cywilizacji na Bliskim Wschodzie (Kandyba 2007a). W 1937 r. opublikował monografię poświęconą osadnictwu trypolskiemu w Szypienicach na Bukowinie (Kandyba 1937; 2004; 2007c). Kandyba jako pierwszy zasugerował związek ukraińskiej grupy zabytków „ceramiki malowanej” z materiałami pochodzącymi z Mołdawii i Transylwanii (Kandyba 2007a, 104; 2007c, 114). Teza ta znalazła potwierdzenie w pracach współczesnych uczonych, którzy uznają grupy Cucuteni, Ariușd i Trypole za jedną kulturalno-historyczną wspólnotę. Wielką zasługą O. Kandyby był rozwój periodyzacji obiektów kultury trypolskich międzyrzecza Dniestru i Prutu (Kandyba 2007c, 114–120).

W przeciwieństwie do ogólnej periodyzacji L. Kozłowskiego (Kozłowski 1924, 109–152, 1939, 27–37), periodyzacja Kandyby wciąż nie straciła na znaczeniu (Majewski 1947; Passek 1949; 1961; Chernysh 1982; Vinogradov 1983).

Ważnym wydarzeniem w historii badań kultury trypolskiej było odkrycie osady we wsi Bodaki (północ Obwodu tarnopolskiego), jakiego w 1938 r. dokonał polski archeolog A. Cynkałowski (1898–1983). Wykopaliska rozpoczęto w 1939 r., ale prace zostały przerwane z wybuchem wojny. Wg. I. I. Czeremysa, członka wyprawy, A. Cynkałowski otworzył 10 sondaży o wielkości 1 × 1 m (Zakharuk 1953, 4). Sprawozdanie z wykopalisk zostało opublikowane dopiero w 1961 r. (Cynkałowski 1961). Niestety tekst jest bardzo krótki, a zdjęcia nie oddają wszystkich szczegółów odkryć (Cynkałowski 1969, tabl. II–V).

W 1940 r. na miejsce wykopalisk przyjechał M. L. Makarewicz (1901–1988), ale z powodu wybuchu wojny dokumentacja z wykonanych prac nie została złożona do archiwum. Ze sprawozdania pochodzącego z IV Konferencji Instytutu Archeologii Akademii Nauk Ukraińskiej SRR wiadomo, że na terenie osady odkryto budowle mieszkalne z ubitej gliny, z ceramiką malowaną, co wskazywało na dalszy zasięg kultury trypolskiej w kierunku północnym niż sądzono wcześniej (Passek 1946, 164).

Podsumowując, najważniejszymi osiągnięciami drugiego etapu badań są: gromadzenie bazy źródłowej (patrz ryc. 2), analiza stratygrafii części obiektów i ustalenie ich względnej chronologii, interpretacja różnych aspektów kultury trypolskiej (w tym płaszczadek z ubitej gliny) i publikacja monografii. Etap ten był zbliżony do równoległych studiów obiektów na innych obszarach społeczności kultury Cucuteni-Trypole (Passek 1938; 1949, 7–21).

Etap III: 1947 – lata 80. XX wieku

W tym okresie badania kultury trypolskiej na terenach Zachodniej Ukrainy uległy znacznemu spowolnieniu w porównaniu z szeroko zakrojonymi pracami prowadzonymi na Centralnej Ukrainie i w Mołdawii. Pod koniec lat 40. rozpoczęły się badania jednego z modelowych obiektów kultury trypolskiej, stanowiska Poliwanow Jar (Obwód czerniowiecki), odkrytego w 1948 r. przez T. Passek (1903–1968) podczas wykopalisk, których celem było poszukiwanie wielowarstwowych osad (Passek 1951). Materiały monograficzne poświęcone badaniom wykopaliskowym w Poliwanow Jarze (Popova 2003) powstały dzięki wieloletnim, żmudnym pracom T. Popowej (1931–2006). Po szczegółowej analizie stratygrafii wyznaczono na stanowisku nie trzy, jak wcześniej zakładano, a pięć faz osadniczych związanych z kulturą trypolską. Pochodząca ze stanowiska ceramika była głównym źródłem do określenia szczegółowej chronologii i periodyzacji kultury trypolskiej na Podniestrzu, gdzie, podobnie jak na pozostałych terenach jej występowania, większość osad była jednofazowa. Dzięki bardzo dobrej znajomości materiałów i erudycji T. A. Popowa nakreśliła zakres związków populacji tego regionu ze społecznościami sąsiednich kultur, co jest szczególnie ważne dla charakterystyki eneolitu w Europie (Skakun, Tsvek 2011, 316).

W 1951 r. Trypolska Ekspedycja Instytutu Historii Kultury Materialnej Akademii Nauk ZSRR wspólnie z Dnieprowską Ekspedycją Instytutu Nauk Społecznych Akademii Nauk Ukraińskiej SRR rozpoczęła badania odkrytego przez L. Kozłowskiego stanowiska we wsi Niezwiska (Obwód iwanofrankowski). Prace wykopaliskowe ukazały wyjątkowe bogactwo stanowiska i były kontynuowane w latach 1953, 1954, 1956 i 1957. (Chernysh 1962, 7–8). W 1953 r. na stanowisku pracowała Podolska Ekspedycja Instytutu Nauk Społecznych Akademii Nauk Ukraińskiej SRR pod kierunkiem J. N. Zacharuka (1914–1997). Na obszarze 190 m² odkryto siedem warstw kulturowych. Badania niższych warstw poprowadził E. K. Czernysz (Chernysh) (1935–2005). Dwie dolne warstwy odpowiadały kulturze trypolskiej. W górnej została odkryta część warsztatu produkującego narzędzia krzemienne, półziemianka i duża część naziemnej budowli mieszkalnej. Na podstawie dużego zbioru ceramiki, budowle mieszkalne zostały przypisane do etapu BII kultury trypolskiej (wg periodyzacji T. Passek). Pod budowlą kultury trypolskiej znajdowała się płaszczadka oraz częściowo odsłonięta półziemianka datowane na etap BI (Chernysh 1955, 142).

Kolejne lata badań stanowiska Niezwiska prowadzonych przez zachodnio-ukraińskie ekspedycje Państwowego Muzeum Ermitażu i Leningradzkiego Uniwersytetu (1954 r.) oraz przez Instytut Nauk Społecznych Akademii Nauk Ukraińskiej SRR we współpracy z Muzeum Ermitażu (lata 1956 i 1957) przyniosły ciekawe i ważne materiały dotyczące historii kultury trypolskiej środkowego Podniestrza (Chernysh 1962). Należy pamiętać, że podczas wykopalisk osady udało się znaleźć nie tylko miejsca robocze w obrębie chat (związane z obróbką krzemienia), ale również większe warsztaty położone pomiędzy domami.

W 1952 r. wołyńska ekspedycja kierowana przez N. Zacharuka badała znaną wcześniej osadę we wsi Bodaki na uroczysku Buczyna. W południowo-zachodniej części uroczyska założono mały wykop o wymiarach 1 × 0,5 m, głębokości 0,7 m, gdzie znaleziono fragmenty ceramiki i pozostałości po obróbce krzemienia. Warstwy kulturowej nie odnaleziono, prawdopodobnie została zniszczona orką (Zakharuk 1953, 3–5).

W 1959 r. M. A. Tichonowa poprowadziła dnieszczańsko-wołyńską ekspedycję leningradzkiego oddziału Instytutu Archeologii; w trakcie badań nad górnym biegiem rzeki Horyń odkryto w Bodakach naczynia kultury trypolskiej oraz ceramikę pochodzącą z X–XI w. (Tikhanova 1962, 52–53).

W 1960 r. na terenie osady pracowali T. A. Popowa i E. K. Czernysz (w ramach mołdawskiej ekspedycji Instytutu Archeologii Akademii Nauk ZSRR); założyli dwa wykopy (o powierzchniach 15 i 8 m²), w jednym z nich odkryto poważnie uszkodzoną budowlę mieszkalną z piecem z ubitej gliny. Badacze powiązali ceramikę z Bodaków z ceramiką z osady Niezwiska (Popova, Chernysh 1967). Hipoteza, że należy wydzielić stanowiska rodzaju Bodaki jako lokalny wariant kultury trypolskiej (tamże, 179), nie znajduje jednak potwierdzenia we współczesnych badaniach (Starkova 2011).

Dużą wartość naukową miały badania wykopaliskowe trzech osad: w Suchostawie, Koszyłowcach (Obwód tarnopolski) i Kunisowcach (Obwód iwano-frankowski), przeprowadzone w 1952 r. przez trypolski oddział Podolskiej ekspedycji archeologicznej pod kierunkiem M. J. Śmiszko (1900–1981) i w 1953 r. przez trypolski oddział Podolskiej interdyscyplinarnej ekspedycji prowadzonej przez J. N. Zacharuka. Wyniki tych wykopalisk dały możliwość wyjaśnienia wielu szczegółów budownictwa w czasie budownictwa późnej kultury trypolskiej nad Górnym Dniestrem. Kwestię rytualnych pochówków w domach uzupełniły dane pochodzące z pochówków z przepalonymi kośćmi odkrytych pod podłogą budowli mieszkalnych w Koszyłowcach i Kunisowcach (Kravets 1955).

W latach 1960–1980 obiektami kultury trypolskiej zajmował się N. A. Pieleszczyszyn (1932–1999). Badał m.in. kwestię kontaktów między ludnością późnotrypolską z Wołynia a ludnością kultury pucharów lejkowatych zamieszkującą nad Bugiem (Peleschishin 1971, 1973, 1974, 1975, 1989). Wśród obiektów ulokowanych w międzyrzeczu dopływów Prypeci: Styru i Horynia, N. A. Pieleszczyszyn wyróżnił trzy grupy zabytków: typu Bodaki, typu Choryw i typu Listwin (Peleschishin 1989, 16).

W latach 1970–1980 B. A. Wasylenko, W. M. Konoplia i I. T. Koczkin przeprowadzili wykopaliska na zachodnim Wołyniu (Vasilenko 1972; Konoplya 1988, 1990; Kochkin *et al.* 1991). Kompleksowa analiza materiałów z tych wykopalisk, wraz z wiedzą pochodzącą z wcześniej badanych obiektów, zrodziła pytanie dotyczące istnienia lokalnej grupy późnego etapu kultury trypolskiej (Vasilenko, Konoplya 1985; Konoplya 1987). Według autorów (Vasilenko, Konoplya 1985, 12), rozwinęła się ona w wyniku migracji w górę Dniestru i Prutu plemion kultury trypolskiej pochodzących z północnej Mołdawii i środkowego Podniestrza (obiekty typu Brynzeny III – Koszyłowce), będących pod wpływem eneolitycznej ludności Europy Środkowej (kultury Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr, ceramiki kreskowanej i, do pewnego stopnia, pucharów lejkowatych).

Najważniejszymi osiągnięciami trzeciego etapu badań były: rozwój metodyki badań wykopaliskowych (patrz Ryc. 2), rozróżnienie grup, typów i lokalno-chronologicznych wariantów kultury trypolskiej oraz wyjaśnienie natury kontaktów kultury Cucuteni-Trypole z kulturami kręgu lendzielskiego.

Etap IV: Koniec lat 80. XX wieku – początek XXI wieku

Etap ten cechuje się gwałtownym spowolnieniem prac archeologicznych obiektów kultury trypolskiej wynikającym głównie z ich niedofinansowania.

Większość badań wykopaliskowych było pracami ratowniczymi, mimo to dostarczyły ważnych informacji na temat kultury Cucuteni-Trypole na Zachodniej Ukrainie. Przykładowo wykopaliska A. S. Sytnika z ostatniej dekady XX wieku przeprowadzone w Buczaczu wykazały istnienie wielu

horyzontów kulturowych nie wyróżnionych wcześniej przez L. Kozłowskiego (Sytnyk 1993; Sytnyk, Yagodinska 2012).

W latach 1997 i 2011 ekspedycja Muzeum Krajoznawczego w Borszczowie prowadzona przez M. P. Sochackiego przeprowadziła badania ratownicze na terenie osady odkrytej w 1968 r. przez I. P. Geretę (Герета Археологічні пам'ятки... 1981, 233) w pobliżu wsi Zbruczańskie (Збручанське – pol. Nowosiółka Biskupia, Obwód tarnopolski) na uroczysku „Sokołów” (Sokhatsky, Dudar 2004; Sokhatsky 2012). Analiza materiału archeologicznego pozwoliła naukowcom wyciągnąć ważny wniosek, że osada Zbruczańskie była punktem wyjścia migracji ludności kultury trypolskiej z Podniestrza w rejon Środkowego Bugu i na północ, w kierunku Wołynia (poprzez Bodaki). Na podstawie analizy ceramiki M. P. Sochacki przypisał osadę do pierwszego etapu grupy szypienickiej kultury trypolskiej (Sokhatsky, Dudar 2004, 66).

W latach 1991–1995 przeprowadzono badania wykopaliskowe w Głęboczku (Obwód tarnopolski), na osadzie odkrytej w 1987 r. przez M. P. Sochackiego. Pozyskano z nich ciekawe materiały związane z wariantem zaleszczyckim kultury trypolskiej etapu BI–BII (Sokhatsky 1993; Sokhatsky, Dudar 1996). Znalezione m.in. skarb przedmiotów miedzianych, składający się z wisiorka w kształcie haka z uszkiem, trzech pierścieni z zastrzonymi, zachodzącymi za siebie końcami, romboidalnej płytki i szydła. Analiza widmowa artefaktów wykazała, że zostały wykonane z miedzi rodzimej pochodzącej z Wołynia (Klochko *et al.* 2000).

Równie ważne były wyniki badań T. M. Tkaczuka przeprowadzonych w latach 1999–2002 na wielowarstwowej osadzie w Bołszowcach (Obwód iwanofrankowski). Na dużym obszarze przebadano trzy typy obiektów kultury trypolskiej: zaleszczyckie, szypienickie i koszyłowieckie. Do tego ostatniego należy unikalny kompleks grobowy składający się z grobu katakumbowego i jamy z trzema ludzkimi czaszkami i czaszką psa. Niektóre cechy pochówku (orientacja szkieletu, obecność miedzianego sztyletu i kości zwierzęcych) wskazują na tradycje kultury lubelsko-wołyńskiej (Tkachuk, Kochkin 2004). Osada Bołszowcy jest obiecującym stanowiskiem, jakie pozwoli zbadać związki między kulturami Europy Środkowej w górnym Podniestrzu.

Należy pamiętać, że głównym celem prac T. M. Tkaczuka jest analiza semiotyczna symboli kultury Cucuteni-Trypole (Tkachuk, Melnik 2000).

Materiały z wykopalisk w Winnikach (prowadzone w latach 1997–1998 przez N. A. Pieleszczyszyna) pozwoliły postawić tezę o istnieniu osad z mieszaną populacją kultury Cucuteni-Trypole etapu CII i kultury pucharów lejko-watych (Peleschishin 1997; 1998). W tym samym okresie (w latach 1996–2003 i w 2011 roku) M. P. Sochacki kontynuował badania jaskini Werteba i pobliskiego Bilcza Żółtego. W trakcie wykopalisk odsłonięto 357 m² (293 m² na zewnątrz i 64 m² w dziewięciu różnych częściach jaskini). Znalezione zbiór ceramiki, zoomorficzne i antropomorficzne figurki, narzędzia krzemienne, kościane i kamienne, miedziany toporek, szydło i 14 przekłuwaczy. Interesującym odkryciem jest amulet (10 × 10 cm) w postaci głowy byka z potężnymi rogami, wyrzeźbiony z kościanej płytki (Sokhatsky 2000; 2001; 2005;

Sokhatsky, Dudar 1997; Sokhatsky, Surovij 1997; Kadrow *et al.* 2003; Kadrow 2013; Nikitin *et al.* 2010; Sokhatsky 1999a, 1999b; Sokhatsky, Tkachuk 2004).

Szczególną uwagę zwracają sprawozdania z wykopalisk przeprowadzonych w roku 2006 i 2011 na eneolitycznym cmentarzysku Ostrog-Zeman (Obwód rowieński) pod kierunkiem A. L. Pozichowskiego (Pozikhovsky, Samolyuk 2008; Pozikhovsky *et al.* 2012). O wyjątkowości tego obiektu świadczy odkrycie ceramiki różnych kultur. Pierwszy zbiór ceramiki, w którego skład wchodziły malowane naczynia z dobrze schudzonej gliny, posiada analogie w osadach kultury Cucuteni-Trypole etapu BII (Niezwisko, Bodaki, Konowki, Woroszyłówka). Drugi zbiór ceramiki jest datowany przez autorów na fazę rzeszowską kultury malickiej, istniejącej równolegle z etapem BII kultury Cucuteni-Trypole (Pozikhovsky, Samolyuk 2008, 39).

Niewielkie badania ratownicze na Zachodniej Ukrainie były w ostatniej dekadzie organizowane przez Instytut Ukrainoznawstwa im. I. Krypjackewycza Akademii Nauk Ukrainy i Podkarpacki Uniwersytet Narodowy im. W. Stefanyka, a także przez Muzea Krajoznawcze w Ostrogu i Borszczowie oraz Instytut Archeologii Akademii Nauk Ukrainy (Kochkin 2004; Chernyakov 2004; Derekh 2011; Sokhatsky, Dudar 2011; Dudar 2012).

Od 1987 roku Instytut Historii Kultury Materialnej Rosyjskiej Akademii Nauk pod kierunkiem N. N. Skakun prowadzi badania wykopaliskowe na stanowisku we wsi Bodaki (Skakun 1990; 2004; Skakun *et al.* 2012). Przeprowadzono badania natężenia pola magnetycznego (Skakun, Tarasov 2000), co pozwoliło na określenie obszaru osadnictwa i ustalenie jego planigrafii. Wyniki badań wykopaliskowych potwierdziły otrzymane wcześniej wyniki (Skakun 2004; Skakun *et al.* 2005).

Podsumowując, czwarty etap badań kultury trypolskiej na Zachodniej Ukrainie uwzględniał systematyczne badania osad z użyciem metod geofizycznych, klasyfikację zebranego materiału, określenie względnej chronologii kultury Cucuteni-Trypole i kontaktów ludności tejże kultury z populacją okolicznych kultur.

Historia badań zabytków zachodniego obszaru kultury trypolskiej pozwala nakreślić główne kierunki przeszłych i obecnych badań. Fakt, że do 1939 r. tereny te przynależały do różnych krajów, odcisnął swoje piętno na badaniach archeologicznych kultury trypolskiej.

Materiały z wielu obiektów zostały rozproszone po różnych muzeach Europy, a prace badaczy nie zawsze były dostępne dla innych. Jednak właśnie dzięki pierwszym badaniom tych terytoriów, odkryto kulturę (jak wówczas ją nazwano) „ceramiki malowanej typu premykeńskiego”. Późniejsze etapy badań dostarczyły dane przydatne w zrozumieniu strony materialnej i sakralnej kultury, poziomu jej rozwoju, względnej chronologii obiektów, dróg rozprzestrzeniania, zmian środowiska spowodowanych przez ludność trypolską. W ostatnich latach pozyskano nowe materiały mogące ustalić podstawy ekonomiczne kultury trypolskiej, naturę związków zabytków z północno-zachodnich terenów z obiektami centralnymi, jak również z współczesnymi im europejskimi kulturami rolniczo-pasterskimi.